

DIYANET
İŞLERİ BAŞKANLIĞI
DERGİSİ

DİNİ, AHLÂKÎ, EDEBÎ, MESLEKÎ AYLIK DERGİ

2. Cilt

Ocak - Şubat 1963

1 - 2. Sayı

İnsan irâdesi hakkında mütekellimler, sofiye ve feylesoflar ihtilâfa düşmüşlerdir. Bunlardan hiç biri bu problem hakkında insan kalbine huzûr ve sükûnet verecek bir kanaate varamamıştır. Filhakîka bu problem insan zihnini şaşkınlığa düşürecek kadar girift ve müşküldür. Bu hususta serdedilen teorilerin müdafilerinden bir çoğu, kendi kanâatlerini —doğru olsun yanlış olsun— taassubla müdafaa etmekten başka bir gaye gütmemişlerdir. Bunların, sâdik ve îmanlı bir şahsın îmanını zedelemeyecek bir gerçek bulup çıkarmaları, cidden müşküldür. Biz şu küçük makalede her doktrin, kendi görüşünü müdafaa için kullandığı delilleri toplayacak değiliz. Belki ehl-i sünnet vel-cemaat mezhebinin bir kolunun mümessili olan büyük imâm Ebu Mansur Mâtürîdi Hazretlerinin görüşünü kısaca açıklamakla yetineceğiz.

İmam Mâtürîdi Hazretlerine göre, Allahu Teâlâ insanlarda küllî bir irâde halk etmiştir. Yani bizde olan irâde Cenâb-ı Hak tarafından bize verilmiştir; bunda hiçbir şüphe yoktur. Bu irâdenin mahlûk olduğunda da şüphe yoktur. Bütün İslâm mezhepleri bunu böyle kabul eder. Yine İmâm Mâtürîdi'ye göre bizde cüz'î bir irâde, ne mevcuttur ne de ma'dumdur. Mevcut olmadığı için Cenâb-ı Hak'ın kudreti dışında bir mevcut meydana geliyor diye bir îtiraz vârid olamaz. Ma'dum olmadığı için de kulun hiçbir selâhiyeti yoktur da denilemez. Meselâ ziya ve renk ne mevcuttur ne de ma'dumdur. Çünkü fizikî ziya olmasaydı ne psikolojik ziya ne de psikolojik renk meydana gelirdi. Ziya ve renk bizim ihsaslarımıza göre mevcuttur. İhsaslarımız olmasaydı bunlar da olmazdı. Bâzı biyoloji âlimleri dünyaya ziya, yaratılan ilk hayvanların gözleriyle birlikte gelmiştir, diyorlar; ziya ile renk yok da değildir. Çünkü canlı mahlûk ziya ve rengi müşâhede edip durmaktadır. Müşâhede edilen şeye nasıl yok denilebilir. Ses de aynıyle böyledir. Havanın ihtizâzı olmasaydı ses olmazdı. İşte İmâm Mâtürîdi bu cüz'î irâdeye «Hâl» diyor. Nitekim modern feylesoflardan Bergson, «karar ânında şahsiyetin rengi değişiyor» diyerek İmâm Mâtürîdi'nin kendisinden asırlarca evvel ortaya attığı görüşü teyid etmiş olmuyor mu?

Şimdi bu mezhebin doğruluğunu açıklayacak mütalâalarımızı erbâb-ı insa-
fın gözleri önüne arz edelim.

Her türlü kötü düşüncelerden, peşin hükümlerden, taassubdan sıyrılmış bir akl-ı selim sâhibini, düşündürelim. Bu kimse acaba kendi varlığından şüpheye düşecek midir? Bu suâlin cevabı muhakkak ki kesin bir hayır olacaktır. Bu cevabı vermek için bir delîle, yahut kendisini irşad edecek bir muallime ihtiyaç duymaz.

Bu düşünen kimseden yaptığı ve yapacağı işler hakkında bir de mütalâasını soracak olursak, istedikleri şeylerden pek çoğunu serbestçe yapabileceği

eevabını alırız. Bu serbestliğin, bu hürriyetin aynı vasıfları hâiz olan diğer kimselerde de mevcut olduğunu görürüz. Bununla berâber bir fiil ve hareketten, istenilen neticenin her zaman elde edilemediği de bedîhidir. Çok sevdiğiniz değerli bir dostunuzu sevindirmek istersiniz; fakat netice mâkûs olarak zuhûr eder. İnsanların pek çoğu geçimini sağlamak için gece gündüz çalışır, muvaffak olamaz. Başına gelen bir musîbetten kurtulmak için emniyetli sandığı bir yere sığınır, fakat felâketin katmerlisine uğrar, pişman olur. İyi düşünmemiş ve iyi tedbir almamış olduğu için kendi hareketlerini muâhaze eder. Böyle bir hatâyâ düşmemek için daha tedbirli olmağa gayret eder. Mesâisine daha sağlam bir istikamet vermeğe çalışır. Gayesine daha uygun çâreler bulmağa uğraşır. İnsana bu fikri telkin eden, onu çalışmağa sevk eden şey, hareketlerinde serbest olduğunu idrak şuuru değil midir? Bunda şüphe edilebilir mi? Bunun içindir ki, menfaat ve gayesine engel olmak isteyenlerle mücadele eder, kendi arzularının tahakkukunu ister. Fakat bu husustaki çalışmaları sırasında öyle hallerle karşılaşır ki, kendi tarafından hiçbir kusur olmadığı, hemsinleri tarafından bir muhâlefetle karşılaşmadığı halde, istediği neticeyi elde etmekten tamamen âciz kalır. Bütün güç ve gayretini sarfettiği halde yine de muvaffak olamaz ve yeise düşer.

Demek ki: Kâinatta hükümünü yürüten öyle bir kudret var ki kulun kudret ve irâdesi O'nun karşısında mağlûp ve makhûr kalıyor. Kul tedbirlerinin ötesinde öyle bir sultan mevcuttur ki, kulun cehd ve gayreti, kuvvet ve kudreti, O'nun hüküm ve irâdesi altında bulunuyor.

BİRİNCİ BÖLÜM

Kesin deliller, şer'î muhkem naslar, kâinatta cereyan eden tabiî ve beşerî vak'a ve hâdiselerin, Allah'ın emri gereğince olduğuna, kahir bir kudrete dayandığına, her şeyin Allah'ın ilim ve irâdesiyle vukubulduğuna şehâdet etmektedir.

Fakat inkârı mümkün olmayan bir hakikat de vardır ki, o da: Hakîm-i Teâlâ'nın kullarına bahşetmiş olduğu tasarruf hakkıdır. Vak'a ve hâdiselerde, kulun kudret ve irâdesinin de dahil olduğunu teslim etmek lüzumu duyulmaktadır. Çünkü bu husus da aynı derecede kuvvetli delillerle sâbittir. Yani olgun bir mümin, kâinâtı yaratan Hak Teâlâ kudretinin, yarattığı kuvvâ-yı mümkünat ile (yâni mümkün olan bu nevi kuvvetlerle) mukayese edilemeyecek derecede üstün olduğuna, müşâhede ve delil ile kanâat getireceği gibi, aklî veya cismanî mahiyetteki ihtiyarî fiillerinde, Allahu Teâlâ'nın kendisine ihsan ettiği o hayret verici anlama, duyma, bilme ve hareket etme hasse ve melekelelerini de yaradılış gayelerine uygun olarak kullanmakta serbest olduğuna da şehâdet eder. Geçmiş büyüklerimiz, şükrü nasıl târif etmişler? Kulun Allah tarafından kendisine verilmiş olan bütün meleke ve organlarını yaradılış ga-

yelerine uygun olarak kullanmasıyla değil mi? Şeriatlerin medar ve mihveri, teklifin mevridi buna müstenid değil midir? Bu apaçık hakikati inkâr eden kimse, kendi aklını da —ki îmanının sahih olması için ve Cenâb-ı Âmir-i Mutlak'ın ilâhî emir ve yasaklarına muhâtab olması için kullandığı aklını inkâr etmiş olmaz mı?

Olgun akl-ı selîm sahiplerince kabul edilmiştir ki: Cenâb-ı Hak sayısız nimetlerine gark ettiği kullarını, nihayetsiz nimetlerine karşılık birer vazife ile muvazzaf tutmaktadır; o da ilâhî emirlerine uymak ve yasak ettiklerinden sakınmaktır. Cenâb-ı Hak herkesi amellerine göre hesaba çekerek, neticede iyi işler yapanlara sevap, kötülük yapanlara da azab vereceğini bildirmektedir. Aynı zamanda tevili kabil olmayan kesin naslarla sâbittir ki Cenâb-ı Hak kullarına yapılmasını istediği fiilleri yapmaları için, lâzımgelen kudreti bahşetmiş, yâni onları emirlerine uymağa ve menettiği şeylerden kaçınmağa muktedir kılmıştır.

Bu en mühim bahiste hayrete düşen insan aklı için aşağıdaki mütalâalar bir fikir vermeğe kâfidir. Bir kere dînimizin çok sağlam olan esas hükümlerine ve onların dayanağı olan dîn usulüne bir bakalım; bâzı tâat ve ibâdete, yararlı işler yapmağa teşvik eden, günah işlemekten meneden, ilâhî emir ve nehiyleri göz önüne alalım; vaad ve vaîdi ve peygamberleri tasdik etmek gibi îtikâdî vecibeleri düşünelim, sonra kulağımızı şu lâhutî sadaya çevirelim; Cenâb-ı Kibriya, gösterdiği ana caddeden, dolambaçlı yollara sapan yolculara, âsî kullarına nasıl hitap ediyor. Doğru yoldan ne için saptınız, isyanınıza sebep nedir? Emirlerimi ne için yerine getirmiyorsunuz? Halbuki Ben size kuvvet ve kudret verdim, peygamber gönderdim. Açık ve doğru yolu gösterdim. Bu hakikatleri lâyıkiyle idrak eden bir insan, mükelleflerin ihtiyarî fiillerinde hisse-i iktisâbı bulunduğunda aslâ şüphe edemez. Çünkü kulun kudretini her bakımdan nefyetmek, te'sirsiz bırakmak, dinî emirleri ihmale, ve peygamberleri tebliğ ettikleri dinî hükümlerde tekzîbe gideceğinde şüphe edilemez.

Bununla beraber kudreti tamamiyle kullara vermek, kesin naslardan aklî delillerin zarurî hükümlerinden vaz geçmek ve mü'minlerin yolundan ayrılmak demektir. Hiçbir mü'min bu îtikâdı kabûle cür'et edemez ve etmemelidir.

İslâmiyetin beş esâsını kabul eden Kible Ehliinden hiç birine küfür isnad etmek niyetinde değiliz. Ancak bu gibi çetin bir mes'elede birçok ayak kaymaları olabileceğini kabûl etmek zorundayız. Çünkü bu mes'ele riyazî bir şekilde kesin olarak halledilmiş sayılamaz. Çünkü psikolojik bir hâdise olan irâde biyolojik ve psikolojik birçok hâdiselerin tesiri altındadır.

Evet, pratik bakımdan insanın hareketlerinde muhtar olduğu müşâhede ile sâbittir, inkâr edilemez. Bu ihtilâfların hepsi teorik birer mâhiyet taşımaktadır.

Bu kısa mülâhazaları bir kere daha hatırlattıktan sonra artık asıl mes'ele-mize gelelim :

Kâmil bir mü'minin İslâmiyetin beş esas rüknünü kalbi ile tasdik, (zarû-ret-i hal müstesna) dili ile ikrar ettikten sonra îtikâd etmesi gereken iki esas vardır: Birincisi kâinatta en küçüğünden en büyüğüne kadar vukua gelen bil-cümle vak'a ve hâdiselerin ancak ve ancak Allah tarafından yaratıldığına inanmaktır. Tevhid akîdesi bunu icâbettirir. Çünkü Allah fiil ve sıfatlarında birdir; O'ndan başka yaratıcı yoktur. İslâm ulemâsı tevhid akîdesi üzerinde çok hassasiyet göstermişlerdir. Bu akîdeyi gölgelemesini ihtimal dâhilinde gördükleri fikirleri red ve ibtâl için bütün güçleriyle gayret göstermişlerdir. İkinci: kulun kendi saâdet ve refâhını kendi şekavet ve helâkini yine kendi kudret ve ihtiyariyle hazırladığına inanmaktır. Biz buna kesb deriz. Bu kanâati kabûl etmediğimiz takdirde Allahu Azîmüşşan'ın kullarını mes'ûl tutması anlaşılmaz bir hal alır. Cenâb-ı Hakk'a zülûm isnad etmek gibi yanlış bir fikre saplanmış oluruz. Ve teklifin kıymet ve değeri kalmaz. Bu bizi yalnız Kur'ân naslarına değil, modern ilmî kanaate de aykırı olan bir fatalizm (cebriye) doktrinine götürür.

İşte bu iki esas Mâtüridiye mezhebinde olanların fikir ve kanatlerinde vuzuhla ortaya çıkmaktadır.

(Devamı var)

H a d i s l e r

Ebû Hüreyre'den rivâyet olunuyor. Peygamber Efendimiz buyurmuşlardır ki: Her kim Kadir gecesini, inanarak ve sevabını yalnız Allah'dan umarak ibâdetle geçirirse geçmiş günahları bağışlanır.

Hazret-i Âişe'den rivâyet olunuyor, şöyle demiştir: Dedim ki, yâ Resûla'llah ne buyurursun? Hangi gece Kadir gecesini olduğunu bilirsem, ona rastlarsam onda ne diyeyim; nasıl duâ edeyim? Resûlullah da : "Allâh'ım, sen çok affedicisin, affetmeyi seversin, beni de affet, de" buyurdu.